

*Акіменко Ю. Ю.,
к. ю. н., доцент кафедри права Європейського Союзу
та порівняльного правознавства
НУ «Одеська юридична академія»*

МАЙНОВА ВІДОКРЕМЛЕНІСТЬ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ ПРИВАТНОГО ПРАВА У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОСТІ

Анотація. Стаття розглядає майнову відокремленість як основну ознаку юридичної особи приватного права через призму юридичної особи, як загальноправової категорії і як однієї з її організаційно-правових форм – товариства однієї особи.

Ключові слова: юридична особа, юридична особа приватного права, ознаки юридичної особи приватного права, майнова відокремленість, майнова самостійність юридичної особи.

Постановка проблеми. Свого часу було загально-визнано, що інститут юридичної особи дозволяє вирішити такі суспільно значимі завдання як об'єднання осіб для спільної підприємницької діяльності, об'єднання капіталів, управління капіталом, обмеження підприємницького ризику. Ще з давніх часів римського права під основною ознакою юридичної особи розуміли її майнову відокремленість. Майнова ознака була властива на самому ранньому етапі існування юридичної особи, вона не втратила своєї актуальності і на даний момент, – на сучасному етапі розвитку законодавства ознака майнової відокремленості реалізується у конструкції статутного капіталу. На обов'язкову відокремленість майна юридичних осіб вказують також, наприклад, визначення, що містяться в Цивільних кодексах Російської Федерації (ст. 48) та Республіки Білорусь (ст. 24). Зважаючи на важливість цієї ознаки, слід навести положення ст. 1 ЦК України, де законодавець закріпив саме майнову самостійність, яка є наріжним каменем забезпечення сталості цивільного обороту.

Аналіз останніх досліджень та виокремлення нерозв'язаних проблем. Ґрунтовне дослідження питанням майнової самостійності та відокремленості юридичної особи приватного права було зроблене С. М. Братусем та М.І. Брагінським. Порушувалось зазначене питання також іншими науковцями, серед яких слід відзначити В.І. Борисову, О. М. Вінник, І. О. Дзеру, В. М. Кравчука, І. М. Кучеренко, Н. С. Кузнецову, В. В. Луця, О.Є. Харитонову, І. П. Грешнікова, В. П. Грибанова, О. С. Іоффе, О. А. Красавчикова, М.І. Кулагіна, Д.І. Мейера.

Викладення основного матеріалу. С. М. Братусь зазначав, що самостійна і виняткова майнова відповідальність є хоч і вторинною (похідною), але більш глибокою ознакою, ніж решта ознак, які входять до змісту поняття юридичної особи. На думку вченого,

саме майнова відокремленість свідчить про завершеність розвитку юридичної особистості суспільного утворення [1, 151].

Деякі вчені відводять самостійній майновій відповідальності, роль головної й визначальної. ознаки: Е. О. Суханов вважає, що смисл конструкції юридичної особи полягає у наявності у юридичної особи відокремленого майна, що є необхідною передумовою самостійної майнової відповідальності юридичної особи [2, 178].

«Сучасна юридична особа – це персоніфікована відповідальність суб'єкта, спеціально створеного для цієї мети правовим ладом», стверджує С. В. Богданов [3, 98]. Інша група вчених через ознаку майнової відокремленості пояснює суть юридичної особи (В. Ємельянов, В. Ф. Попондопуло). З цього приводу М.І. Кулагін відзначає: для сучасної юридичної особи немає необхідності ні в особливій волі, ні в особливих інтересах, відмінних від волі та інтересів окремих учасників юридичної особи, достатньо лише певним чином відокремленого майна [4, 28].

М.І. Брагінський наголошує, що конструкція юридичної особи була задумана як така, що покликана дати учасникам обороту, які вирішили зайнятися підприємницькою діяльністю, можливість перекласти частину неминуче притаманного ризику на своїх партнерів, на державу, на всіх інших осіб, які можуть бути кредиторами юридичної особи [5, 35].

Принцип цілісності (майнової відокремленості) наводить О. В. Рожнова, згідно з яким юридичну особу приватного права слід розглядати як щось ціле, окреме від його власників [6, 45]. Особливо актуальним цей принцип автор вважає для малих підприємств, на яких до витрат на ведення справи можуть потрапляти витрати, понесені власником для особистих потреб, тобто до собівартості можуть включатися витрати, які повинні здійснюватись за рахунок прибутку після оподаткування доходів. Рожнова О. В., пояснюючи суть майнової відокремленості, вживає поняття цілісності, яке розглядається в інших джерелах як вимога до фінансової звітності або принцип ведення обліку, що визначає функціонування обліку як єдиної системи обробки інформації і підготовки звітів, що комплексно відображають господарську діяльність підприємства. Звертають увагу на юридичну

самостійність підприємства по відношенню до свого власника також західні автори Б. Нідлз, Х. Андерсон та Д. Кондуелл [7, 480].

Проф. В. В. Ковальов підкреслює важливість застосування принципу майнової та правової відокремленості [8, 168-169]. Вчений зауважує, що після свого створення фірма (суб'єкт господарювання) представляє собою відокремлений майново-правовий комплекс, вона юридично самостійна, суверенна у системі економічних відносин. Майно та зобов'язання фірми існують відокремлено від майна та зобов'язань як її власників, так і інших підприємств. Це має дуже важливе значення для формування у власників та контрагентів підприємства реального уявлення стосовно, по-перше, правочинності своїх вимог до даного підприємства і, по-друге, оцінки його майнового та фінансового стану. Зокрема, однією з ключових категорій у взаємовідносинах між підприємством, з однієї сторони, та кредиторами, з іншої сторони, є право власності. Це право означає абсолютну владу власника над річчю і виражається у сукупній наявності права володіння, користування та розпорядження даною річчю. У цій частині зміст принципу полягає у тому, що відповідно до закону будь-який актив, що вноситься у якості внеску до статутного капіталу, переходить у власність підприємства і, як правило, не може вимагатися власником, наприклад, у випадку його виходу зі складу засновників (власників). Власником усіх активів є саме підприємство, а його засновники мають право лише на відповідну частку в активах і прибутках залежно від майнової форми їх першочергового внеску у статутний капітал.

В зв'язку з цим особливий інтерес викликає новела Цивільного кодексу України (надалі – ЦК України) щодо можливості створення юридичної особи однією особою. Стаття 83 ЦК України вказує, що товариство може бути створене однією особою, якщо інше не встановлено законом. Стаття 114 ЦК України вказує, що господарське товариство, крім повного і командитного товариств, може бути створене однією особою, яка стає його єдиним учасником. ЦК УРСР та Закон України «Про господарські товариства», вказуючи на учасників, вживав слово учасники в множині, таким чином, учасників повинно було б бути не менше двох. Тому постає закономірне питання чи можлива майнова відокремленість у товаристві однієї особи від свого єдиного учасника.

Підтвердженням незалежності юридичної особи – товариства однієї особи – від свого єдиного учасника можна найти в практиці. Так, Вищий адміністративний суд України у Листі від 28.09.2009 р. № 1271 /13 /13-09 приходять до висновку, що до кола юридичних осіб, на яких поширюється дія статей 72 та 65 згаданих законів, віднесено, зокрема, господарські товариства, у статутному фонді яких державі належить пакет акцій. При цьому не є власністю держави пакет

акцій у статутному фонді акціонерного товариства, переданий нею до статутного фонду іншого суб'єкта господарювання, в якому їй належить 100 відсотків акцій. Власником цього пакета акцій стає зазначений суб'єкт господарювання. Поняття власності держави і власності такого суб'єкта не є тотожними, оскільки ця власність належить різним особам, самостійним учасникам цивільного обігу.

Отже, Верховним Судом України зазначено, що належність державі хоча б і 100 відсотків акцій акціонерної компанії автоматично не означає, що у державній власності перебувають також корпоративні права на частку у статутному фонді господарських товариств, заснованих державною акціонерною компанією. Такі корпоративні права належать на праві власності самій компанії як окремій юридичній особі, а не державі. Відповідно на господарські товариства, у статутному фонді яких є частка, що належить державним акціонерним компаніям, не можуть поширюватися вимоги щодо обов'язкової сплати частини прибутку за результатами фінансово-господарської діяльності, передбачені законами України про державний бюджет на відповідний рік.

Також Вищий господарський суд у інформаційному листі від 07.04.2008 р. № 01-8 /211 у п. 8 роз'яснив, що внутрішнього протиріччя між нормами частини першої статті 113 ЦК України, де зазначається, що господарським товариством є юридична особа, статутний (складений) капітал якої поділений на частки між учасниками, з частиною другою статті 114 ЦК України, згідно з якою господарське товариство, крім повного і командитного товариств, може бути створене однією особою, яка стає його єдиним учасником не існує. «З належністю учаснику (акціонеру) господарського товариства частки у статутному капіталі закон пов'язує певний обсяг прав учасника (акціонера), який залежить від питомої ваги цієї частки у статутному капіталі (відношення кількості акцій акціонера до загальної кількості акцій). Згідно з частиною другою статті 114 ЦК України товариство з обмеженою відповідальністю, товариство з додатковою відповідальністю, акціонерне товариство може бути створене однією особою, якій належить весь обсяг прав учасників (акціонерів)».

Серед німецьких вчених наголошується, що своєрідність акціонерної форми власності полягає у тому, що у складному процесі її функціонування відбувається взаємопроникнення двох видів відносин: власності та користування. Суб'єктами перших є акціонерні товариства, а другої – акціонери, які є власниками акцій. Однак з отриманням права власності на акцію або частку у статутному капіталі до особи також переходять права, пов'язані із здійсненням певного контролю такого товариства [9, 76]. У вітчизняній науці (І. В. Спасибо-Фатєєва) наголошується, що акції закріплюють права акціонерів, але не на майно ак-

ціонерного товариства, власником якого є останнє, а на корпоративні права, що надаються акціонерам.

Висновки. Таким чином, право власності на акцію / частку у статутному фонді особи завжди надає їй можливість, здійснюючи свої права і обов'язки як члена товариства, приймати участь у вирішенні питань про користування та розпорядження майном товариства.

Можна стверджувати, що зв'язок з цією власністю не втрачається на протязі усього членства у товаристві, однак можливість здійснення впливу на майно товариства визначається розміром цієї частки. З цього приводу відомий російський цивіліст І. А. Покровський писав: «Загальна юридична сутність ... полягає в тому, що між даною особою і даною річчю встановлюється деякий ідеальний юридичний і безпосередній зв'язок: річ піддається пануванню певній особі, віддається в її владу, належить їй. Разом з тим, усім іншим особам забороняються всі дії, здатні порушувати це право» [10, 157]. С. В. Батрин обґрунтовує правомірність та неминучість контролю над діяльністю товариства, що її здійснюють як декілька учасників, так й один: тут спочатку засновник створює товариство, надалі як учасник здійснює монопольний контроль за своєю ж власністю, яка юридично та формально належить товариству, в кінцевому результаті – вирішує юридичну долю як товариства, так і майна [11, 129]. Погоджуючись з С. В. Батрином, щодо постійного контролю єдиного учасника товариства над діяльністю товариства та його майном, зауважимо, що відповідно до ст. 96 ЦК України кожна юридична особа самостійно відповідає за своїми зобов'язаннями усім належним їй майном. Вона не відповідає за зобов'язаннями своїх учасників (засновників), а останні не відповідають за зобов'язаннями створеної ними організації, крім випадків, встановлених установчими документами або законом. Так, учасники товариства з обмеженою відповідальністю, які не повністю сплатили внески, та акціонери, які не повністю сплатили акції, у випадках, встановлених статутом товариства, відповідають за зобов'язаннями товариства в межах вартості невнесеної частини вкладу (неоплаченої частини вартості належних їм акцій). Учасники товариства з додатковою відповідальністю, крім цього, несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність своїм майном в однаковому для всіх розмірі, кратному до вартості внесених ними вкладів. Згідно зі ст. 50 Закону «Про господарські товариства» учасники товариства несуть відповідальність в межах їх вкладів. Учасники товариства, які не повністю внесли вклади, несуть солідарну відповідальність за його зобов'язаннями у межах вартості невнесеної частини вкладу кожного з учасників. Ст. 3 Закону «Про акціонерні товариства» визначає, що акціонери не відповідають за зобов'язаннями товариства і несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, тільки в межах належних їм акцій. Акціонери, які

не повністю оплатили акції, у випадках, визначених статутом товариства, відповідають за зобов'язаннями товариства у межах неоплаченої частини вартості належних їм акцій.

Література:

1. Братусь С. Н. Юридические лица в советском праве / С. Н. Братусь. — М.: Юрид. изд-во Министерства юстиции СССР, 1947. — 364 с.
2. Гражданское право: в 2 т. / Отв. ред. Е. А. Суханов. — Т. 1. — М., 1998. — 704 с.
3. Богданов Е. В. Сущность и ответственность юридического лица / Е. В. Богданов // Государство и право. — 1997. — № 10. — С. 97-101.
4. Кулагин М. И. Избранные труды по акционерному и торговому праву / М. И. Кулагин. — 2-е изд., испр. — М.: Статут, 2004. — 363 с.
5. Брагинский М. И. Юридические лица (законодательные модели) / М. И. Брагинский // Концепция гражданского законодательства Российской Федерации и тезисы докладов Международной научно-практической конференции «Гражданское законодательство Российской Федерации: Состояние. Проблемы. Перспективы». — М.: ИздСП при Правительстве Российской Федерации, 1994. — С. 35-36.
6. Рожнова О. В. Международные стандарты бухгалтерского учета и финансовой отчетности: учебное пособие / О. В. Рожнова. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Экзамен, 2005. — 320 с. — 289 с.
7. Нидлз Б. Принципы бухгалтерского учета / Б. Нидлз, Х. Андерсон, Д. Колдуэлл: под ред. Я. В. Соколова. — 2-е изд. — М.: Финансы и статистика, 1994. — 496 с. — 496 с.
8. Ковалев В. В. Финансовый учет и анализ: концептуальные основы / В. В. Ковалев. — М.: Финансы и статистика, 2004. — 720 с. — С. 168-169.
9. Лазар Я. Собственность в буржуазной правовой теории: перевод с нем. / Я. Лазар; ред. О. В. Ачкарова. — К.: Юридическая литература, 1985. — 182 с.
10. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права / И. А. Покровская. — М.: Статут, 2001. — 353 с.
11. Батрин С. В. Корпоративні правовідносини: питання рівності, майнової самостійності та вільного волевиявлення / С. В. Батрин // Экономика и право. — 2009. — № 3. — С. 128-131.

Акименко Ю. Ю. Имущественная обособленность юридического лица частного права в контексте современности

Аннотация. Статья рассматривает имущественную обособленность как основной признак юридического лица частного права через призму юридического лица, как общеправовой категории и как одной из его организационно-правовых форм – общество одного лица.

Ключевые слова: юридическое лицо, юридическое лицо частного права, признаки юридического лица частного права, имущественная обособленность, имущественная самостоятельность юридического лица.

Akimenko Y. Solitary property of legal entity of private law in modern context

Summary. The article examines the solitary property as a basic feature of the legal entity of private law through the prism of the legal entity as the general legal category and as one of its legal form – a one-man company.

Keywords: legal entity, the legal entity of private law, the features of the legal entity of private law, solitary property, property independence of the legal entity.